

The Elijah Institute

דתות ותשובה

צמיחת המסורות הדתיות לקראת עידן חדש

חיבורים של ועידת בי"ס אליהו

לכבוד ביקור האפיפיור ג'ון פול II לארץ הקודש, 21 במארס 2000

סינופסיס מאת הרב ד"ר אלון גושן-גוטשטיין

הוצגו שלושה חיבורים לקראת הועידה הקרובה. נקודת המבט הנוצרית מיוצגת על ידי האח ג'וזף ואן בק S.J., מאוניברסיטת ליוולה. נקודת המבט היהודית מיוצגת על ידי רבה הראשי של צרפת, הרב רנה שמואל סירט. נקודת המבט המוסלמית מיוצגת על ידי השייך פרופסור אבדול חדי פלאצי' ממכון התרבות של הקהילה האיסלאמית האיטלקית ברומה.

כל אחת מהמסורות ניגשה לנושא תוך שאיבה ממקורותיה בעניין שינוי ותשובה ויישומם בדת באופן כללי, ועל ידי העלאת השאלה - איך יכולה הדת שאותה אני מייצג לעשות בתשובה ולצמוח כדי שתהפוך יותר לכלי של רצון האל. על ידי התמקדות בשאלה זו אנו מקווים להסיט את הדיון מהאשמה הדדית לעבר תהליך של צמיחה הדדית ובחינה עצמית, המושפעת מנכחותו של האחר.

נקודת המבט היהודית מבוססת על כך שמושג התשובה הינו אחת הבריאות שנבראו לפני הבריאה. פירוש הדבר הוא שכל בריאה נחונה באפשרות ובצורך לעשות תשובה כדרך חיים קבועה. התשובה, כפי שציין הרב סירט, דומה לשבת, יום השיבה לה'. היום השביעי ניצב כשער הנפתח אל היום השמיני, ימי המשיח. בצורה זו מהווה התשובה שער לעידן חדש. אך התשובה תלויה ברצוננו החופשי. כלומר, לאנושות יש בחירה ברגע זה. אם היא תעלה על דרך אחת היא עלולה להרוס עצמה. אולם אם תעלה על דרך התשובה של החזרה לה', הדבר יוביל אותה ליום השמיני, ההתגשמות בדמות גן עדן של ההבטחות הנובעות מהקרבה לאלוהים.

לתשובה יש יסודות בהיסטוריה, מפני שהאדם חייב לעשות תשובה מנקודת הימצאותו בהיסטוריה. שום הגות על ההיסטוריה היהודית אינה יכולה להתעלם ממרכזיותה של השואה בזיכרון היהודי. רבי סירט מביא אל הדיון הבין-דתי את נוכחותו של הקורבן, זה האחד שבגללו חייב השני לעשות תשובה. לפני דיון בתהליך התשובה של היהדות עצמה, הוא מרגיש חייב להתייחס לתשובתם של האחרים בעניין השואה. הוא מביע הערצה רבה לאופן שבו אפיינו בשנים האחרונות החרטה ובקשת המחילה את התנהגותם של ממשלות ומוסדות כלפי העם היהודי. אך הוא מזהיר, החרטה חייבת לבוא מהלב ולא מקצה השפתיים. היא לא יכולה להיות הצגה חיצונית, כי אם תהליך פנימי של חרטה. יש משמעות לכך שבשום מקום בחיבורו לא מציע הרב סירט לעם היהודים לסלוח. נראה שהמחילה שייכת לאלוהים. ישראל יכול רק להביע הערצה והערכה על תשובתם של אלה שרדפו אותו בעבר. יחד עם זאת ברור, כי דרך אותה תשובה נפתח עתיד חדש לכל.

הרב סירט דוחה אפשרות של תשובה הדדית, שמא חייב הקורבן לעשות תשובה ביחד עם הפוגע ? אולם, ליהדות יש עדיין הרבה סיבות לעשות תשובה. ועוד סביב נושא השואה, אומר הרב סירט כי חילול קודש הוא לומר שהשואה יכלה להתקיים בגלל חטאי הדור שנספה. מי שמחזיק בדעות כאלה צריך לעשות תשובה על כך. דבר זה נכון גם בקשר למוסדות הרבניים שנתנו עצות רעות לקהילותיהם ומנעו מהן להימלט מהשואה.

בהמשך מצביע הרב סירט על תחומים אחרים שבהם זקוקה היהדות לתשובה. אלה כוללים את מעמד הנשים, הקשר בין החלקים השונים של העם היהודי, אשכנזים וספרדים. סירט בוחן אז בכאב את האתיקות של המלחמה ואיך הקרבות והמאבק הצבאי המתמשך השפיעו לרע על נשמתה של ישראל. בסוף, נבחנים הקשרים בין ישראל והגולה כנושא של תשובה עבור העם היהודי.

חשוב לציין שחיבורו של סירט מעוגן חזק בהקשר היסטורי. הקריאה לעשיית תשובה נובעת מתוך הקשר ההיסטוריה והחוליים השונים שהכו בעם היהודי. אופייני הוא שסירט אינו חושב שקיים משהו בצמיחת היהדות עצמה הדורש עשיית תשובה. הוא גם אינו רומז לכך שגישתה הבסיסית של היהדות כלפי דתות אחרות (מהבחינה הדתית ולא דווקא במובן הלאומי) רלוונטית לנושא התשובה. אלה הם דווקא שני המוקדים המאפיינים את עבודתו של ואן בק. ואן בק הכותב מנקודת מבט קתולית בין-דתית, מתייחס לתשובה בהקשר ליחסים בין הדתות במקום להציג מספר כלשהו של חוליים הפוגעים בעולם הקתולי עצמו. נקודת המוצא שלו הינה גם היא היסטורית. החיבור אכן יוצא מתוך מודעות חדה לעברה של הנצרות, כולל זוועות השואה. הוא יוצא מעבודת החרטה שבה החלה כבר הכנסייה הקתולית ומנסה להוביל עבודה זו שלב נוסף קדימה בקשר ליחסה של הכנסייה הקתולית לדתות אחרות. השאלה

היסודית עבור ואן בק היא מהו פשר התשובה במסגרת קשרי הנצרות עם דתות אחרות. ואן בק טוען שיש בכך יותר מבקשת מחילה על עוולות העבר. מצבו של העולם המודרני מעמיד אותנו תדיר לפני מצבים חדשים של דו-קיום בין-דתי. דברים אלה מהווים אתגר עבור הכנסייה לבחון איך היא מקמה את עצמה בקשריה עם דתות אחרות, ולהציג את השאלה אם גם לנו יש מה לקבל וללמוד מאחרים? היום, קיימת אפשרות שהמפגש הגורלי רווי הדמים של העבר, 'הפוך למפגש אנושי אמיתי'. בתור שכזה הוא טמונה בו האפשרות לשינוי עצמי. גילוי שקדני של האחר הוא דרך המלך אל המודעות העצמית. היכולת והפתיחות לגלות את האחר הולכות יד ביד עם המודעות ששום דת אינה חסינה לביקורת. ההכרה בטעויות שלנו מובילה לפתיחות אמיתית כלפי מציאותם של האחרים.

מה הם המשאבים העומדים לרשות הנצרות למען סוג השינוי והצמיחה הנובע ממפגש העולמות בימינו? ואן בק מציע כשני מפתחות את ההלל והתשובה. בעקבות אוגוסטין הקדוש הוא טוען שלהלל את אלוהים ולהאשים את עצמנו, הם שני צדדים של אותו מטבע. עלינו להיות מוכנים להאשים עצמנו כראוי על עוולות העבר, מבלי לנסות להצדיק, להכניס להקשר או לפטור. עלינו ללמוד להתבייש. ולשם כך, המשאב הרוחני היסודי הוא לגלות את ישו הנרדף, כפי שהוא מזדהה עם הנרדף. אלה שבעבר הובילו את ישו המנצח אלי קרב, חייבים להכיר עכשיו בענווה בנוכחותו של ישו לצד הנרדפים, הבורים והסוטים. הצליבה הלבנה של שגאל מציעה לואן בק תמונה בעלת עוצמה לגילוי ממד חדש של ישו שעמו עלינו להזדהות.

הכניעה והענווה באים אז לידי ביטוי ביכולת להתמסר בידי האחר, על ידי הפתחות לאחרים באמצעות שאלה, כפי שישו עצמו עשה כאשר שאל "מה אני, לפי דעתכם?". ההקשר הבין-דתי מאלץ אותנו להיפתח למבטו השואל של האחר, ולתהליך של גילוי עצמי הדדי הנובע מכך. דבר זה, בעיני ואן בק, הוא צורה של הלל לאלוהים, בכך שמהללים את אלוהים, את העולם, זה את זה ועל ידי כך גם את עצמנו. כך יוצא שהכרה עצמית רוחנית אמיתית עוברת דרך הכרת הזולת, ועל מנת לעשות זאת חייבת הנצרות לחזור למעיינות התשובה, על ידי מוסר כליות ובושה על עוולות העבר, ביחד עם פתיחות אמיתית כלפי הזולת, כצורה של פיאור האלוהים.

בדומה לרוב סירט, האב ואן בק חושב גם הוא שהאפשרות הבסיסית לצמיחה ותשובה היא עניין של בחירה. עולם המפגשים שבו אנו חיים היום יכול להוביל בין אם למלחמה או לשלום. הוא יוביל לשלום רק אם נוכל להפסיק לחוות את הדתות שלנו בצורה פוליטית, ובמקום זאת נרשה לעצמנו לשתות ממעיינות התשובה של כל דת. רק כך יכול להיווצר משהו חדש ורחום מתוך היסטוריה של האשמה והענשה הדדית של מאות בשנים.

השיך פלאצ'י בדרכו, טוען את אותו הדבר בדיוק. חיבורו נותן פרספקטיבה מוסלמית לקריאת ההתחדשות הדתית ממעיינות מציאותו הרוחנית. כשהוא יוצא מיסודות אלה הוא ממשיך ומבקר תופעות שונות בעולם האיסלאם, שרבות מהן נושאות אופי פוליטי טהור, הזקוקות לשינוי רוחני. פלאצ'י מתחיל בהצגת שני מושגים באיסלאם: *טאובה*, הפנייה לאלוהים, ו-*איסטיחפר*, בקשת המחילה גם עבור עצמך ובתפילה עבור אחרים. *טאובה* הוא תנועה מוחלטת לעבר אלוהים, בדומה ל-*מטניה* היוונית. פריה של פנייה מלאה לאלוהים הוא הצבת האל מעל כל דבר אחר. פנייה מלאה מעין זו לאלוהים חייבת בהכרח להיתקל במכשולים, ולעבור דרך מבחנים שדרכם היא מיטהרת. הטענה הרוחנית היסודית היא אהבת האלוהים. פנייה מלאה באהבה לאלוהים רומזת לכך שאלוהים הופך ליותר חשוב מכל קשר אנושי. פרוש הדבר הוא גם שאלוהים הופך ליותר חשוב מכוהניו ומנהיגיו הדתיים, ומהצורות המוכרות של הדתות שלנו, דבר העשוי להוות הרחבה תחושת האני שלנו. אהבת אלוהים דורשת מאתנו להקריב כל מה שבסדר הטבעי, וצורות אחדות של החיים הדתיים שייכים לאותו סדר.

הצבת אלוהים מעל כל דבר אחר וקריאה לפנייה מלאה אליו, מאפשרת אז לפלאצ'י לבחון שורה של נושאים כואבים בחברה המוסלמית המודרנית, הזקוקים לשינוי הרוחני של *טאובה*. פלאצ'י בוחן את היחס למרחב הקדוש והרכושנות הצמודה הנלווית לעתים אליו, בין אם במשטרים האיסלאמיים ובקשר לאפשרות להתחלק בארץ הקודש. בדומה לסירט, גם הוא נוגע במעמד האישה בחברה. הוא מתייחס להשכלה ולהזדמנויות שוות שחברה זו הייתה צריכה לאפשר, מעבר לתחומים של אידיאולוגיות איסלאמיות ספציפיות. ניצול העושר וגמילות החסדים כמכשירים לכיבוש אידיאולוגי במקום לעבודה רוחנית, הוא אחד מחוליי האיסלאם המודרני. זכויות אנוש וכבוד האדם הם בין הנושאים שהתייחס אליהם בקצרה. פתרון סכסוכים בדרכי שלום הוא אתגר מרכזי של העולם המוסלמי, שבו סכסוכים כה רבים נפתרים באלימות.

בשלוש החיבורים שנאספו כאן מופיע ניסיון משותף לבטא תיאולוגיה של שינוי לדתם על בסיס משאבי התשובה הפנימיים שמספקת כל אחת מהמסורות הדתיות. הם עושים זאת תוך עירובן המודע של המסורות הדתיות האחרות בדו-שיח. למרות ההדגשים השונים המופיעים בהם, הם מבטאים אמונה משותפת כי בעולמנו קיים היום תהליך של שינוי עצמי, מתוך חיבור של שני כוחות - שאיבה מהמעיינות הרוחניים העצמיים ופתיחות למפגש עם האחר. שלוש החיבורים מצביעים כולם על הקשר החזק של הדת להיסטוריה של העבר ושל ההווה, וכן למבנים פוליטיים ואידיאולוגיים. לא ניתן לנתק את המפגש הבין-דתי מההקשר ההיסטורי שלו, ומהנטל הנלווה של חרטה, תיקון ומחילה בקשרי אנוש. אולם, האתגר הטמון במצב המודרני גדול מבקשת המחילה על העבר. כל הדתות מופיעות כדורשות טיהור

וצמיחה. צמיחה כזו חייבת לבוא ממקורות הדתות, כלומר: נוכחותו של אלוהים חיים, שאליו עלינו לפנות ולשוב. יחד עם זאת, מלמדת אותנו ההיסטוריה של העבר ושל ההווה שפניות כאלה אינן יכולות עוד להתבצע מתוך בידוד. בעולם המודרני חייבת התנועה אל אלוהים להיות מלווה בתנועה אלי הזולת, בין אם כדי לרפא את פצעי העבר או כדי לשמוע בדרכים חדשות איך מדבר אלוהים.

החיבורים שהוצגו כאן לאב הקדוש האפיפיור ג'ון פול II, מציבים לפנינו אתגר איך נוכל, לא רק לבקש סליחה על עוולות העבר, אלא איך נוכל תוך כדי כך לגלות את עצמנו מחדש בשעה שאנו לומדים להכיר באמת האחד את השני. הם מציבים לנו את האתגר הקולקטיבי לבטא את המשאבים הרוחניים של המסורת שלנו לשם התחדשות רוחנית, שתתבצע בעולם שבו אנו מודעים בצורה הדדית לעובדה שאף אחת מהדתות שלנו אינה חסינה לביקורת. אנו מבקשים מהאב הקדוש כי יוסיף בדבריו להאיר לנו בנושאים אלה ולספק למאמיניו וגם לבני דתות אחרות הכמהים ליהנות מחכמתו, המרצה נוספת, הנחיות והשראה שיסייעו לכל הדתות להפוך יותר ויותר למה שנועדו להיות - כלים של רצון האל.